

Eettinen kokemus

Mika Ojakangas

On todennäköistä, että moraalifilosofit ovat hahmottaneet omia hyvän ja oikean ideoitaan nimenomaan siksi, että he ovat kokeneet olevansa tietämättömiä, heikkoja, syntisiä ja affektiivensa orjia – ja koska heillä on ollut eettisiä kokemuksia. Sillä ilman eettistä kokemusta, ilman ahdistavaa, jopa raivostuttavaa, moraalista dilemmaa, kukaan tuskin viitsisi alkaa pohdita hyvän ikuista ideaa.

Tapojen metafysiikan perustuksen alussa Immanuel Kant esittää eettisen kokemuksen kannalta hämmästyttävän väitteen. Hänen mukaansa moraalifilosofia on puhdistettava täydellisesti kaikesta kokemuksesta. Tätä moraalifilosofiaansa Kant kutsuu, kuinka ollakaan, puhtaaksi moraalifilosofiaksi. Puhtaan moraalifilosofian olennaisuus on Kantin mukaan siinä, että se ei johda moraalilakeja kokemusperäisen maailman moninaisuudesta jälkikäteen vaan päinvastoin puhtaan järjen käsitteistä *a priori*. Puhdasta moraalifilosofiaa ei tarvitse koetella käytännössä, sillä sen asettama laki pätee jo etukäteen, vieläpä pakottavalla voimalla: ”Ehdoton käsky ei jätä tahdolle mitään mahdollisuutta valita vastakohtaa”, kirjoittaa Kant.

En puutu siihen, onko Kantin puhtaan moraalifilosofian puhtain keksintö, kategorinen imperatiivi, sikäli ehdoton, etteikö se jättäisi tahdolle mitään mahdollisuutta valita vastakohtaa. Sen sijaan pureudun kysymykseen, voiko moraalifilosofiaa puhdistaa täydellisesti kaikesta kokemuksesta – tai onko puhtaan järjen maailmassa, *a priori* maailmassa, mitään varsinaisesti moraalista. Kantin kategorinen imperatiivihan kuuluu – yhden version mukaan – seuraavasti: ”Toimi vain sen maksiimin mukaan, jonka saatat samalla tahtoa tulevan yleiseksi laiksi.” Suomeksi tämä tarkoittaa, että on toimittava sen periaatteen mukaan, jonka voi toivoa tulevan koko ihmiskunnan toimintaa ohjaavaksi periaatteeksi.

Kantin mielestä tämä maksiimin moraalisuus on epäilemättä siinä, että se saa ihmisen toimimaan oikein hänen oman järjenjuoksunsa pohjal-

ta. Kun aiemmin moraalilain uskottiin olevan ihmiselle ulkoisen – se oli lähtöisin Jumalasta tai luonnosta – Kant muotoilee lain, joka on lähtöisin ihmisestä itsestään. Kantille oli kuitenkin tärkeää, että tämä laki oli yhtä pakottava kuin vanhemmatkin lait, sillä moraalisuutta olennaisempaa hänelle näytti olevan nimenomaan moraalin imperatiivisuus. Koska kokemuksesta tällaista imperatiivisia ei kuitenkaan näyttänyt löytyvän, oli sitä etsittävä puhtaan järjen alueelta. Se, että a posteriori kokemus saattoi jostain syystä sotia puhtaan järjen imperatiivisia vastaan, ei Kantin mukaan kuitenkaan kumoakaan imperatiivisia. Se kumoaa väärän kokemuksen.

On kuitenkin ihmeteltävä, miksi ihminen haluaisi toimia sen maksiimin mukaan, jonka voi tahtoa tulevan yleiseksi laiksi. Voisi jopa epäillä, että moni kokee tällaisen ajatuksen itsessään epäeettisenä, jopa imperialistisena. Sitä paitsi on tutkittava, mikä suhde pakolla tai imperatiivilla on eettisyyteen. Eikö eettisyys ole jotakin, joka on välittömästi kytkeytyneenä eettiseen kokemukseen, toisin sanoen siihen, että ihminen kokee jonkin moraalisen dilemman koskettavan häntä? Eikö tämä dilemma ole tosiasiallisesti se, joka sai Kantinkin etsimään puhdasta moraalifilosofiaa?

Kantin puhtaan moraalifilosofian ongelmana ei suinkaan ole se, ettei tuon filosofian avulla voitaisi löytää *a priori* maksiimia teoille vaan päinvastoin se, että tuo maksiimi itsessään, kategorisen imperatiivin pakottava voima, hävittää kokemuksesta kaiken eettisyyden. Eettisyys merkitsee nimittäin kokemusta eettisestä ongelmasta, moraalista ristiriidasta. Eettisyys on jotakin, joka ilmaantuu, kun herää ongelmallinen ja ristiriitainen kysymys oikeasta ja väärästä, hyvästä ja pahasta. Sen sijaan kun tähän kysymykseen esitetään yksioikoinen, pakottava vastaus eettisyyden katoaa. Säännön soveltaminen ei ole eettisyyttä – ei vaikka tuo sääntö olisi puhtaan järjen *a priori* määräämä. Säännön soveltaminen on yksinomaan konformismia eikä mikään ole yhtä tuhoisaa eettiselle kokemukselle kuin konformismi.

Eettisen kokemuksen ahdistavuus

Onko Kant sitten ainoa moraalifilosofi, joka pyrkii tukahduttamaan eettisen kokemuksen? Ei suinkaan. Moraalifilosofian koko historia osoittaa, että filosofien pyrkimyksenä on pikemminkin ollut eettisen kokemuksen tukahduttaminen kuin sen säilyttäminen. Esimerkiksi Platonin hyvä, Aristoteleen hyve, Paavalin elämä Jeesuksessa Kristuksessa tai Spinozan järki; näiden kaikkien pyrkimyksenä on päästä eroon eettisen kokemuksen ahdistavuudesta. Sillä eettisyys ei ole siinä, että kohotaan varjojen maailman tuolle puolen ja saavutetaan puhdasta tietoa ylimmästä hyvästä, niin kuin Platon esittää. Eikä se ole siinäkään, että tunnustetaan käytännöllisesti järkevä ihminen ja toimitaan hänen tavoin heikkouksia vältellen, niin kuin Aristoteles ehdottaa. Liioin se ei ole siinä, että eletään täydellisessä vanhurskaudessa ilman synnin mahdollisuutta, niin kuin Paavali väittää. Eikä se ole siinäkään, että ohjataan tekoja järjen käskyjen mukaan affektien tuolla puolen, niin kuin Spinoza ehdottaa.

Eettinen kokemus ei tyhjenny hyvän tietämiseen, järkevyyden tunnistamiseen, vanhurskaudessa elämiseen eikä järjen käskyihin. Pikemminkin se liittyy siihen, mistä Platon puhuu puhuesaan varjojen maailmasta ja minkä Aristoteles liittää luonteen heikkouteen – siihen, mihin Paavali viittaa puhuesaan ihmisen syntyisyydestä sekä siihen, minkä Spinoza liittää affektien orjuuteen. Sanalla sanoen, eettinen kokemus ja samalla eettisyys sinällään ei ole niinkään tiedon kuin tietämättömyyden, ei voiman vaan ennemminkin heikkouden, ei vanhurskauden vaan syntyisyyden, ei järjen vaan affektien asia.

On todennäköistä, että moraalifilosofitkin ovat hahmottaneet omia hyvän ja oikean ideoitaan nimenomaan siksi, että he ovat kokeneet olevansa tietämättömiä, heikkoja, syntisiä ja affektien orjia – että heillä on ollut eettisiä kokemuksia. Sillä ilman eettistä kokemusta, ilman ahdistavaa, jopa raivostuttavaa, moraalista dilemmaa, kukaan tuskin viitsisi alkaa pohtia hyvän ikuista ideaa tai elämää esimerkiksi Jeesuksessa. Näyttää kuitenkin siltä, että heidän motiivinaan on ollut nimenomaan tuon kokemuksen lopettaminen, eettisyyden lopullinen ylittäminen. Kun elän hyvän idean mukaan, kun toimin käytännöllisesti järkevällä tavalla keskittien seuraten, kun 'elän Jeesuksessa', kun toimin järjen käskyjen mukaan, tai kategorisen imperatiivin mukaan niin kuin Kant ehdottaa, mitään eettistä kokemusta ei enää tarvita. Itse asiassa tuollaisen ko-

kemuksen ilmaantuminen olisi vain osoitus siitä, että en oikeastaan kykenekään ajattelemaan ja toimimaan hyvin ja oikein.

Tämä kaikki ei suinkaan tarkoita, ettei näiden ajattelijoiden töistä voitaisi löytää eettistä kokemusta. Otetaan esimerkkinä Paavali. Hän toki sanoo, että se, joka elää Jeesuksessa Kristuksessa, on kuollut pois synnistä, mutta toisaalta hän korostaa omaa kykenemättömyyttään toimia vanhurskaasti: "En edes ymmärrä, mitä teen: en tee sitä, mitä tahdon, vaan sitä, mitä vihaan." Nimenomaan tässä kirjataan eettinen kokemus, eettisen kokemuksen rakenne. Se ei viittaa hyvän kokemukseen vaan kokemuksen ristiriitaisuuteen hyvän ja pahan välimaastossa, oikean ja väärän ahdistavassa ristipaineessa.

Spinozan mukaan se, että ihminen joutuu tähän ristiriitatilanteeseen, osoittaa, että ihminen ei ole vapaa. Sillä jos ihmiset olisivat vapaita, sanoo Spinoza, he eivät muodostaisi mitään hyvän ja pahan käsitteitä. Tällainen vapaus onkin ollut, ei vain moraalifilosofian vaan yhtä lailla teologian korkeimpana ihanteena. Mistä muusta Raamatun luomiskertomus oikeastaan kertoo, kuin ihmisen tilasta ennen epävapautta – toisin sanoen tilasta, jossa ei vielä ole syöty hyvän ja pahan tiedon puusta. Ihmisen vapaus ei nähdäkseni kuitenkaan ole siinä, että hän on jättänyt taakseen hyvän ja pahan ristiriidan, vaan päinvastoin nimenomaan tämän ristiriidan olemassaolo osoittaa, että ihminen on vapaa. Sillä ihmisen vapaus ei ole vapautta eettisestä kokemuksesta, hyvän ja pahan ristiriidasta, vaan päinvastoin vapautta tähän ristiriitaan – ja vieläkin oikeammin, tämän ristiriidan itsensä tuottamaa vapautta.

Kokemuksen eettisyys

Toisin kuin Kant väittää, eettisyyttä ei siis tule etsiä järjestä *a priori* vaan kokemuksesta *a posteriori*. Kaikki eettisyys on eettisyyden kokemista ja kaikki moraalifilosofia, sikäli kun se käsittää tämän, liikaista filosofiaa. Se on filosofiaa, joka on aina jo tekemisissä kokemuksen kanssa. Eikä sen tehtävänä ole löytää sääntöä, joka ohjaa tätä kokemusta vaan päinvastoin sen täytyy hahmottaa tämän kokemuksen rakennetta itseään.

Mitä on eettisyyden kokemus, ja vielä pidemmälle mennen, mitä on kokemuksen eettisyys? Sillä ei ole niin, että eettisyys on aina jotakin koettua vaan yhtä lailla kaikkeen kokemukseen sisältyy eettisyyden momentti. Kaikki kokeminen on aina jollain tavoin eettisyyden kokemista. Jokaisen kokemukseen, sikäli kuin kyse on koke-

muksesta eikä pelkästä välittömästä elämyksestä, sisältyy eettisyyden momentti.

Tämä ei suinkaan tarkoita, että kaikki asiat täytyisi väen väkisin työntää moraalifilosofien tarkasteltavaksi ja tuomittavaksi. On epäilemättä totta, että meissä kaikissa asuu pieni moraalifilosofi, se, jonka Sigmund Freud nimesi yliminäksi. Kristillinen perinne on kutsunut tätä yliminää omatunnoksi ja se, että Friedrich Nietzsche löytää omantunnon alkuperästä kristillisen moralismin ja papin kaunaluonteen, ei suinkaan tuhoa omaatuntoa. Sillä Nietzsche ei hyökännyt kristillistä moralismia ja papin kaunaa vastaan epäeettisyyden nimissä vaan päinvastoin yritti osoittaa kristillisen moralismin ja papin kaunan tuottaman omatunnon itsensä epäeettisyyden. Eettinen kokemus ei suinkaan saa aina samanlaista sisältöä vaan riippuu kokemuksen tulkinasta. Kuitenkin vasta tämän kokemuksen myötä me voimme kysyä, onko tämä tai tuo oikein, onko tämä tai tuo hyväksyttävää, onko tämä tai tuo edes sopivaa. Nietzsche ei arvostele pappia hyvän ja pahan tuolla puolen vaan nimenomaan niiden välissä.

Eettisen kokemuksen vastakohta on täydellisen välinpitämättömyys. Täydellistä inhimillistä välinpitämättömyyttä ei kuitenkaan ole olemassa – tai jos on, me emme kykene sitä ymmärtämään. Jokainen joka puhuu tai kirjoittaa maailmasta ja ihmisestä, välittää niistä jollain tavoin. Toki tämä välittäminen voi ilmetä yksinkertaisena halveksunta, mutta halveksuntakin on epäilemättä eettinen kokemus. Kukapa voisi halveksia, ilman että on kohdannut eettisen ristiriidan: onko tämä halveksittavaa? Kukaan ei olekaan vielä tähän päivään mennessä puhunut tai kirjoittanut maailmasta ja ihmisestä mitään hyvän ja pahan tuolla puolen. Eikä yksikään ihminen – kenties vauvaa, hullua ja aivokuollutta lukuun ottamatta – ole vielä elänyt hyvän ja pahan tuolla puolen.

Moraali sairautena

On helppo kuvitella, miksi Nietzsche piti moraalista sairautena ja ihmistä sairaana moraalista. Moraali tekee nimittäin ihmisen elämästä vaikeaa. Kuinka helppoa olisikaan elää hyvän ja pahan tuolla puolen, viattomasti, lapsen lailla, vailla eettisen kysymyksen ahdistavuutta. Nietzsche kuitenkin ymmärsi, että ihminen ei tähän pysty. Siksi hänen oli keksittävä uusi figuuri, uudenlainen elämä, yli-ihminen. Yli-ihmistä hän piti lapsen kaltaisena, viattomana, leikkivänä ihmisenä,

joka myöntää elämän kaikki puolet, hyvät ja pahat.

En kuitenkaan ole lainkaan vakuuttunut, että yli-ihminen myöntää elämän kaikki puolet. Hän ei nimittäin myönnä ihmistä itseään, toisin sanoen jo alun perin eettiseen kokemukseen osoitettua olentoa. Yli-ihminen on ihmisen kokemuksen kieltoa ja kumoamista – eikä suinkaan missään säilyttävässä muodossa.

On totta, että lääketiede on löytänyt täysin epäeettisen ihmisen, toisin sanoen ihmisen joka ei kykene eettiseen kokemukseen. Tästä ihmisestä se on käyttänyt nimitystä psykopaatti. On kuitenkin epäilyksenalaista, onko täydellistä psykopaattia ollut koskaan olemassa. Jos on ollut, on tuon henkilön elämän täytynyt muistuttaa joko eläimen elämää, tai sitten Kantin kategorisen imperatiivin noudattajaa. Miten niin Kantin moraalinen toimija muka muistuttaa psykopaattia tai jopa eläintä? Siitä syystä, että he kaikki ovat imperatiivin alaisia, heidän kaikkien on pakko toimia määrättyllä tavalla. Heillä kaikilla on kohtalonsa eikä kohtaloon tuomitulla ole muuta vaihtoehtoa kuin toteuttaa kohtalonsa määräämää tehtävää. Heidän kaikkien elämä on edeltä käsin, *a priori* koodattua, mutta nimenomaan tästä syystä heillä ei ole etiikkaa, ei mitään eettistä kokemusta. Sillä eettinen kokemus syntyy vasta, kun tähän imperatiiviin, elämän *a priori* koodiin, tulee särö – vasta kun avautuu tila kaikkien kohtaloiden ja kaikkien pakkojen tuolla puolen.

Ihmisen ääni

Minkä takia ihmisellä on tuo tila? Uskoisin, että tuota tilaa on parasta tarkastella ihmisen itsensä koodin, nimittäin ihmisen kielellisyyden valossa. *Politiikassaan* Aristoteles sanoo, että ihminen on poliittinen eläin eikä mikään mehiläinen tai laumaeläin. Näin siksi, että vain ihmisellä on kyky puhua. Eläin kykenee kyllä ilmaisemaan mielihyvää ja mielihyvää, koska sillä on ääni. Ihmisellä on sen sijaan kieli ja kielen avulla hän kykenee ilmaisemaan sen, mikä on oikein ja mikä väärin, mikä hyvää ja mikä pahaa. Tai lainattakoon Aristotelesta kokonaisuudessaan:

”Eläimistä vain ihmisellä on kyky puhua (*logos*). Pelkkä ääni (*fone*) voi tosin ilmaista tuskaa ja mielihyvää, ja sen vuoksi muillakin eläimillä on ääni. Niiden luonto on kehittynyt siihen pisteeseen, että ne voivat aistia tuskaa ja mielihyvää ja ilmaista sen toisilleen. Puhekyky (*logos*) sen sijaan on edullisen ja haitallisen sekä oikean ja väärän

ilmoittamista varten. Ihmiselle on ominaista muihin eläviin olentoihin verrattuna se, että vain hän havaitsee hyvän ja pahan, oikean ja väärän ja muut niiden kaltaiset asiat.” (Aristoteles, *Poliitiikka*)

On kuitenkin oikeastaan väärin sanoa, ettei eläin tietäisi, mikä on oikein ja mikä väärin, mikä on hyvää ja mikä paha. Sillä onhan mielihyvänkin hyvää ja oikein ja mielihyvänkin paha ja väärin. Neikin voidaan näin ollen ilmaista pelkän äänen avulla. Siksi voitaisiinkin sanoa, että eläimen ääni on tämän kieli, ja että eläimen luonto ja tämän kulttuuri käyvät välittömästi yksiin.

Ihmisen kieli eroaa kuitenkin eläimen kielestä ja se eroaa nimenomaan siinä suhteessa, että ihmisen ääni ei käy yksiin hänen kielensä kanssa. Inhimillisen kielen ja inhimillisen äänen välillä on aina jo määrätty repeämä. Tämä ei tarkoita, ettei ihmisenkin kykenisi ilmaisemaan, mikä on hyvää ja mikä paha. Sen sijaan se tarkoittaa, että ihminen, toisin kuin eläin, on irrotettu *välittömästi* hyvän ja pahan tietoisuudesta. Eläin tietää välittömästi ja varmasti, kun taas ihmiseltä on riistetty tuo varmuus, välittömän tiedon mahdollisuus – tai pikemminkin, hän *on* pelkästään tuo mahdollisuus, mahdollisuus ja voima, joka on aina jo erotettu kaikesta varmuudesta ja välittömyydestä. Kuitenkin nimenomaan tästä syystä ihmisellä on jokin sellainen kuin eettinen kokemus. Tästä syytä hän voi kiistellä siitä, mikä on oikein ja mikä väärin, mikä on hyvää ja mikä paha.

Tosiasiassa kaikki inhimillinen saa alkunsa tässä kiistassa, joka ei suinkaan ole yksinomaan ihmisen itsensä kanssa käymää sisäistä kiistaa vaan yhtä lailla ihmisten välistä kiistaa. Tämä osoittaa, että ihminen ei ole vain eettisyyteen ja vaan myös poliittisuuteen osoitettu olento ja toisaalta, että etiikkaa ja politiikkaa ei voida eristää toisistaan. Eikä tälle kiistalle ole loppua ennen kuin ihminen itse olennaisesti vapaana, mahdollisuuteen osoitettuna, olentona loppuu. Sillä kaikki vapaus kumpuaa tästä alkuperäisestä kiistasta. Tai pikemminkin kiistan olemassaolo osoit-

taa, että ihminen on vapaa, että hänellä ei ole eikä voi olla mitään kohtaloa, mitään osaa, johon hänet on lähtemättömästi sidottu. Ihminen on kohtalokkaasti sidottu nimenomaan tähän alkuperäiseen kiistaan, jota länsimaisessa perinteessä on totuttu kutsumaan etiikaksi, kun kyse on ihmisen omasta sisäisestä kiistasta ja politiikaksi, kun tuo kiistasta tulee yhteisön yhteinen asia.

Eikö kuitenkin ole selvää, että ihmisen pitäisi toimia pikemminkin hyvin kuin huonosti? Millä tavoin eettisestä kokemuksesta, hyvän ja pahan ristiriitaisesta kokemuksesta, nousee hyvään tekoon ja oikeaan tuomioon? Eikö kategorinen imperatiivi, tai yhtä lailla hyvän idea tai järjen käsky, ole nimenomaan se ohjenuora, jonka avulla ihminen nousee eettisen kokemuksen ahdistavuudesta hyvään tekoon ja oikeaan tuomioon? Nähdäkseni ei. Ihminen kykenee nousemaan hyvään ja oikeaan toimintaan yksinomaan silloin, jos eettisyyden ahdistavaa kokemusta ei tuhkauteta, jos eettisyyden kokemus säilyy ja säilytetään jokaisessa teossa ja jokaisessa tuomiossa. Sillä teko ja tuomio, joka unohtaa oman kiistanalaisen alkuperänsä, on väistämättä epäeettinen.

Hyvä ja oikea on nimenomaan siinä, kun ymmärretään, että paha ja väärä on kirjoitettu niihin sisäin, ja että jokainen hyvä teko ja oikea tuomio sisältävät pahan ja väärän mahdollisuuden. Ylin hyvä on toisin sanoen tämän mahdollisuuden myöntämisessä, sijan antamisessa pahalle, pahan mahdollisuudelle. Kiista, johon ihminen on sidottu, ei toisin sanoen lakkaa, kun on tehty päätös hyvästä ja oikeasta vaan sisältyy niihin. Kiista ja samalla eettinen kokeminen lakkaa vasta kuolemassa, sillä kuolemassa ei ole enää mitään kiistaa, ei omaa eikä yhteistä. Siksi voitaisiinkin lopuksi esittää määritelmä: eettisen kokemuksen rakenne on inhimillinen elämä.

Kirjoittaja on valtiot. tri ja dosentti, joka toimii tutkijana Helsingin yliopiston Tutkijakollegiumissa. Kirjoitus perustuu esitelmään Tieteen päivillä 8.–12.1.2003.